

Agnieszka Smolińska

Filozoficzne aspekty w twórczości literackiej księdza Antoniego J. Wiśniewskiego SchP

Kieleckie Studia Teologiczne 10, 289-302

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Agnieszka Smolińska – Kielce

FILOZOFICZNE ASPEKTY W TWÓRCZOŚCI LITERACKIEJ KSIĘDZA ANTONIEGO J. WIŚNIEWSKIEGO SCHP

Wytwory kultury, takie jak dzieła sztuki i literatury, rozwijające się w ramach określonych konwencji gatunkowych, stylistycznych, następnie prace naukowe, publicystyczne miały określonych odbiorców, którzy je oceniali. Tworzą one odpowiednią hierarchię. Nie tylko dzieła współczesne, aktualne, ale również cały dorobek przeszłości kształtują świadomość formacji.

Egzystujące w XVIII wieku dzieła literatury i sztuki oraz koncepcje filozoficzne, estetyczne i naukowe były wytworem samego oświecenia albo zostały wybrane z dziedzictwa przeszłości, stając się pozytywną tradycją kulturalną. Były one głównie dorobkiem dwóch kultur traktowanych przez tę epokę jako klasyczne i wzorcowe: grecko-rzymskiego antyku oraz francuskiego, a częściowo także holenderskiego i angielskiego wieku XVII. Do roli wzorca awansowała również klasyczna literatura francuska XVII stulecia, ceniona przez wszystkich – niezależnie od przekonań politycznych. W naszym kraju do wspomnianych epok dołączył też „złoty wiek”¹.

Oświecenie w Polsce charakteryzowały przeobrażenia społeczne i ożywiony ruch reformatorski. Literatura należała do jednych z ważnych narzędzi oddziaływania na społeczeństwo, a dzięki temu zmieniała się także rola pisarza, dla którego źródłem utrzymania stawała się działalność literacka bądź wykonywanie zawodu nauczyciela, bibliotekarza i urzędnika. Literatura w czasach oświecenia nie była zjawiskiem jednolitym. Spełniała ona rozmaite funkcje oraz służyła różnym celom. Miała ona przede wszystkim uczyć i wychowywać².

¹ Por. J. Maciejewski, *Oświecenie polskie. Początek formacji, jej stratyfikacja i przebieg procesu historycznoliterackiego*, w: *Problemy literatury polskiej okresu Oświecenia. Seria Druga*, red. Z. Goliński, Wrocław 1977, s. 40–41.

² Por. Z. Libera, *Rola pisarza w kulturze polskiego Oświecenia*, w: tenże, *Wiek Oświecony. Studia i szkice z dziejów literatury i kultury polskiej XVIII i początków XIX wieku*, Warszawa 1986, s. 105–106.

Przedmiotem niniejszego opracowania jest przedstawienie filozoficznych aspektów w twórczości literackiej ks. Antoniego Jakuba Wiśniewskiego SchP (1718–1774) – wykładowcy filozofii i fizyki doświadczalnej w Collegium Nobilium w Warszawie. Ten zasłużony pijar był nie tylko filozofem, ale także teologiem. Wyróżniał się bogatą twórczością pisarską, zwłaszcza w zakresie filozofii. Niemniej, miał pewne zasługi i na polu teologii. Był współautorem konstytucji i przywilejów swego zakonu, gdzie są również zawarte istotne źródła dotyczące historii polskich pijarów. W 1756 r. Wiśniewski został nadwornym teologiem króla Augusta III. Jego aktywność w tej dziedzinie pozwala zaliczyć go grona teologów polskich XVIII stulecia³. Antoni Wiśniewski prowadził intensywną działalność kulturalną, dokonując translacji na język polski dzieł literatury klasycznej i poezji polsko-łacińskiej. Problematyka tego artykułu została podjęta, ponieważ dorobek literacki pijarskiego filozofa jest mało poznany. W jego rozprawach filozoficznych umieszczone są autorskie przekłady. Opracowanie zwraca uwagę także na własną twórczość poetycką i dramatopisarską ks. Wiśniewskiego.

1. Translacja dzieł literatury klasycznej

W XVIII wieku pod wpływem nowych odkryć archeologicznych na terenie Italii i badań nad starożytnością wzrastało zainteresowanie kulturą antyczną, nie tylko w Europie Zachodniej, ale także w Rzeczypospolitej. Doprowadziło to do wystąpienia nowej fali zachwyty, a jednocześnie szacunku dla spuścizny literackiej grecko-rzymskiej. W tym okresie sporządzano liczne edycje pisarzy antycznych, ze szczególnym uwzględnieniem rzymskich twórców. Wtedy też masowo dokonywano przekładów z języków klasycznych na język polski. Działalność przekładowa przypadła przede wszystkim na lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąte XVIII stulecia. Z poetów greckich szczególnym zainteresowaniem cieszyli się poeci archaiczni, jak Anakreont czy Saffona, z rzymskich zaś Horacy. Przekłady z literatur antycznych zamieszczane były w wielu wydawnictwach i czasopismach, np. w „Monitorze” i w klasycznie nastawionych „Zabawach Przyjemnych i Pożytecznych”⁴.

Zgodnie z panującą wówczas teorią przekładu nie dokonywano wiernych translacji. Źródło przekładu traktowano z dużą swobodą nieraz do daleko posuniętych, w rozmaitych zresztą celach wprowadzanych zmian. Sięgano do literatury antycznej zarówno w zakresie wzorców stylistycznych, jak

³ Por. J. Wysocki, *Wiśniewski Antoni Jakub*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 4, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1983, s. 441–442.

⁴ Por. M. Garbaczowa, *Łacińska twórczość pisarzy polskiego Oświecenia (zagadnienia wstępne)*, Kielce 1982, s. 8–9.

i wzorców obywatelskich. W myśli starożytnej widziano ważny czynnik moralnego odrodzenia społeczeństwa. Ideały do naśladowania czerpano głównie z poezji, historiografii i historii oraz z filozofów antycznych. Dzieła Horacego czy Wergiliusza dostarczały wzory cnót obywatelskich i bohaterskich czynów. Przykładów tejże obywatelskiej cnoty szukano u Nepota, Liwiusza czy Plutarcha, wzorce etyczne znaleźć zaś można było u Platona, Cyserona czy Seneki. Pisma poetów i filozofów służyły za źródło różnego rodzaju sentencji i mott, wprowadzanych wówczas powszechnie⁵.

W czasach Augusta III przyswojono literaturze polskiej dorobek francuskiego klasycyzmu, wprowadzono w obieg literacki dzieła Woltera, filozofię Gottscheda, George'a Berkeleya. Językiem przekładu częściowo pozostawała łacina. Przekładami, sztuką lekceważoną na Zachodzie w połowie XVIII wieku, zajmowali się najwybitniejsi twórcy czasów saskich. Na gruncie warszawskim wyróżniali się: Józef Andrzej Załuski, J. E. Minasowicz, S. Konarski, I. Nagurczewski, Antoni Wiśniewski. W ich dokonaniach translatorskich z lat 1733–1763 odnotowanych w *Nowym Korbucie* odnajdujemy tłumaczenia z języka francuskiego (21 pozycji), łacińskiego (17), włoskiego (15), wreszcie angielskiego 3 przekłady pióra J. A. Załuskiego. Tłumaczenia wykorzystywano niekiedy jako inspirację do zaprezentowania własnych poglądów lub sztuki poetyckiego, traktując oryginał dosyć dowolnie⁶.

Ksiądz Antoni J. Wiśniewski był autorem przekładów dzieł literatury klasycznej. W jego pracach filozoficznych znajdują się cytaty pochodzące z dorobku twórców rzymskich, które spełniają rolę motta przed właściwą treścią poszczególnej rozprawy. Cytacje te umieszczone są zazwyczaj na odwrocie strony tytułowej, poprzedzającej dedykację utworu⁷. Przekłady pijarskiego filozofa umieszczone na końcu jego *Rozmów filozoficznych* są rodzajem artystycznego podsumowania własnych poglądów. Spośród autorytetów starożytnych, do których Wiśniewski chętnie się odwołuje, należy wymienić pisma Seneki i Horacego. Przytoczenie fragmentu z ich dzieł, stanowi ilustrację do rozważań filozoficznych autora. Doskonałym przykładem może tu być cytat pochodzący z *Przypowieści* Seneki, którym A. Wiśniewski poprzedził swoje opracowanie *Z uwag nad przyczynami wielkości i upadku Rzeczypospolitej Rzymskiej przez kawalerów uczących się in Collegio Nobilium Scholarum Piarum* (Warszawa 1762), będące wiernym tłumaczeniem z jęz. francuskiego dzieła Monteskiusza. Antyczna sentencja zwraca uwagę młodego czytelnika na rolę kształtowania jego światopoglądu na

⁵ Por. tamże, s. 10.

⁶ Por. S. Roszak, *Środowisko intelektualne i artystyczne Warszawy w połowie XVIII wieku. Między kulturą sarmatyzmu i Oświecenia*, Toruń 1997, s. 136–137.

⁷ Tekst podawany jest w jęz. łacińskim, a następnie w jęz. polskim [stwierdzenie moje – A. S.].

podstawie doświadczeń starszego pokolenia. Młody człowiek znając błędy poprzedników, będzie mógł wyciągnąć z nich wnioski i poprawić własne postępowanie. Wyraźnie zaakcentowano tu znaczenie historii, która decyduje o przyszłych losach człowieka:

Uczniem przeszłego jest dzień przyszły. Z występków cudzych, mądry poprawia swoje. Piękna jest w starszych swych wstępować ślady, jeżeli dobrze postępowali sobie, nikt rozsądniej i swoim, i Ojczyzny, nie zabiega potrzebom, jako, gdy cudze w tej mierze zważa przypadki⁸.

Dzieło to Wiśniewski opatrzył dedykacją dla księcia Adama Czartoryskiego, starosty kamienieckiego, generała ziem podolskich, chcąc w ten sposób utwierdzić się – jak sam przyznaje – w jego książęcej protekcji. Autor wskazał w niej cel tego opracowania. Przedstawiając przyczyny wielkości i upadku Rzeczypospolitej Rzymskiej, zamierzał udzielić wskazówek Polakom, aby potrafili wyciągnąć naukę moralną dla dobra Ojczyzny. Kapłan uwydatnił ponadto znaczenie kształtowania w społeczeństwie polskim cnót obywatelskich⁹.

Zakończenie rozważań historycznych zamyka *Oda do Horacego*, która akcentuje upadek Republiki Rzymskiej w wyniku niezgody jej obywateli. Utwór zwraca uwagę czytelnika na zachowanie szacunku między obywatelami, gdyż jego brak może prowadzić do wojny domowej. Utwór podkreśla też pielęgnowanie cnoty przez obywateli:

Wojnę domową nasi wpoili na nas starsi!
Rzym się sam gubi, siłą swą upada:
Którego zgubić, bliscy nie zdołali Marsi,
Ni wojsk groźnego Porsenny gromada;
Którego, ni Kapuj, ni Spartaka siła,
Ni Allobrogów zmienników potęga,
Ni żwawa dzikich Niemców młodź nie poniżyła,
Ni Hannibala sprośnego przysięga.
My go niezbożni, sami gubimy! Przez nasze
Rzym kłótnie, zwierzów staje się łożysko:
Wnet w nim swe nieprzyjaciół rozpostrze fałszywe,
I plac ten końskie zabierze igrzysko. [...]
Na ludzi moru, żadnej nie było zarazy,
Nigdy tam nie masz, sąsiad żaden nie wie

⁸ A. Wiśniewski, *Z uwag nad przyczynami wielkości i upadku Rzeczypospolitej Rzymskiej przez kawalerów uczących się in Collegio Nobilium Scholarum*, w: tenże, *Rozmowy w ciekawych i potrzebnych w filozoficznych i politycznych materiach w Kolegium Nobilium Warszawskim Scholarum Piarum miane*, t. 3, Warszawa 1762, po s. 102 [brak paginacji po stronie tytułowej].

⁹ Tamże, s. 103.

co to są nienawistne urazy,
 przeciw drugiemu czas stawać w gniewie.
 Cnotliwym Bóg wyznaczył kraj ten! Gdy wiek złoty
 Naprzód w mieściny, po tym, złość bezbożna
 Zamieniła z żelazny, który nie zna cnoty,
 Cnotliwym przeto uniknąć go można¹⁰.

Odwotywanie się do wzorców rzymskich, przeniesionych z literaturą w epoce renesansu, było znamienne dla rozwoju kultury szlacheckiej w Polsce. W żadnym kraju elementy te nie odegrały takiej roli, jak właśnie w dawnej Rzeczypospolitej. Ziemianin czuł się kontynuatorem tradycji starożytnego Rzymu, jego republikańskich cnót, słynnej *virtus Romana*. Było to widoczne nie tylko w dorabianiu fikcyjnych genealogii rodów od Scypionów, Grakchów i innych bohaterów. Realia kultury i obyczaju rzymskiego przenikały do stylu życia przeciętnego szlachcica¹¹.

Wytworzony w XVI stuleciu typ kultury szlacheckiej nazywany *sarmatyzmem*, na początku XVIII wieku ulegał degeneracji i stał się następnie przedmiotem ostrych ataków działaczy oświecenia. Spopularyzowana przez Miechowitę idea pochodzenia szlachty od dawnego ludu Sarmatów w ciągu XVI i XVII wieku rozprzestrzeniała się w świadomości ogółu braci. Obywatele Rzeczypospolitej Obojga Narodów szukali wzorów wśród Kwiryków, w *Respublica Romana*. Łączyła się z tym miłość do historii i tradycji. Jednym z najistotniejszych elementów składających się na wizerunek sarmackiej formacji kulturowej wydaje się państwo, sama Najjaśniejsza Rzeczypospolita, rozumiana jako siła narodowa¹².

Literaturę antyczną w szerszych kręgach czytelniczych popularyzowały w XVII stuleciu i później przekłady poszczególnych utworów na język polski. Z czasem ludzi pióra zaczęły nurtować wątpliwości o sens i potrzebę translacji. Znamienny jest fakt, że odbiorcy przekładów z łaciny, a więc szlachta i zamożniejsze, wykształcone mieszczaństwo, którzy ukończyli średniego szczebla szkoły jezuickie czy pijarskie, odznaczyli się dobrą znajomością języka łacińskiego, wobec czego mogli oni czytać pisma historyków i utwory poetów rzymskich w oryginale. Przekłady jednak powstawały i cieszyły się dużą popularnością, o czym świadczą księgozbiory z XVII i pierwszej połowy XVIII stulecia. Translacje na język polski literatury rzymskiej obejmowały teksty, które z różnych powodów wzbudzały zainteresowanie bądź stanowiły pretekst

¹⁰ *Oda do Horacego*, przeł. A. Wiśniewski, w: A. Wiśniewski, *Rozmowa III o wielkości i upadku Rzeczypospolitej Rzymskiej*, w: tenże, *Rozmowy w ciekawych i potrzebnych...*, dz. cyt., s. 292–294.

¹¹ Por. M. Klimowicz, *Oświecenie*, Warszawa 2002, s. 15.

¹² Por. B. Kaczorowski, *Sarmatyzm – staropolska formacja kulturowa*, „Przegląd Powszechny”, 12 (1985), s. 367–376.

do propagowania określonych poglądów politycznych czy moralnych. W dziedzinie poezji rzymskiej przekłady obejmowały utwory dwóch poetów najbardziej wówczas poczytnych, a przede wszystkim komentowanych: Horacego i Owidiusza¹³. Reforma szkół pijarskich w Polsce, podjęta na początku lat czterdziestych XVIII wieku przez Stanisława Konarskiego, wyznaczała w nauczaniu i wychowaniu szkolnym tradycji antycznej rolę doniosłą. Spuściźna starożytna mogła przyczynić się do odrodzenia polskiej kultury językowej i literackiej. Antyk pojmowany był jako wzorzec dla literatury polskiej, miał inspirować postępowe, patriotyczne inicjatywy wychowawcze, kulturalne i polityczne¹⁴.

Nowe spojrzenie na kulturę antyczną można zauważyć w spuściźnie literackiej Antoniego J. Wiśniewskiego. Autor znając założenia Konarskiego w zakresie kultury antyku, mógł w swych pismach filozoficznych wskazać czytelnikom drogowskazy moralnego postępowania. Spośród poetów rzymskich często powoływał się na poglądy Horacego. Dzieło pijarskiego filozofa, zatytułowane *Rozmowa filozoficzna o nieśmiertelności duszy ludzkiej* (Warszawa 1761), kończy się przekładem na język polski *Ody Horacego pt. O pewności śmierci i niepewności na jaki po niej przyjdziemy koniec*:

Choćby największe padały na cię klęski,
zachować zawsze pomnij umysł męski,
ani się w szczęściu ciesz zbytecznie:
tu na ziemi żyć nie będziesz wiecznie.
Umrzesz! Czyli wiek w troskach wiesziesz lichy,
czy pełne winnych nektarów kielichy
w ogrodzie ciesząc się wesoly
z kochanymi spełniasz przyjacioly:
gałęzistego w miłym cieniu drzewa
gdzie słodki Zefir siedzących owiewa,
tuż blisko gdzie z szumem krynice
wdzięczną rosą skrapiają ulice.
Pij i jedz co chcesz, wraz jeżeli być może
niech różami wyściełają łoże,
bądź czerstwy, majątny i zdrowy:
nie ocalisz tym życia osnowy.
Zostawisz ogród, pałac i folwarki,
zawistne cię z nich wyprowadzą parki:
i sprzęty, które ledwie zliczy,
twój następca skrzętnie odziedziczy.
Czyliś bogaty z Królewskiego rodu,

¹³ Por. T. Bieńkowski, *Antyk w literaturze i kulturze staropolskiej (1450–1750). Główne problemy i kierunki recepcji*, Wrocław 1976, s. 183–184.

¹⁴ Por. tamże, s. 190–192.

czy podły wieśniak omdlewasz z głodu,
nieubłaganej żadną miarą
śmierci, pewnej staniesz się ofiarą.
Wszyscy umrzemy: ani nikt nie zgadnie,
później czy prędzej, źle czy dobrze padnie,
do portu jakiego ugodzi
w Charontowej osadzony łodzi!¹⁵

Według antycznego poety człowiek niezależnie od stanu społecznego powinien przygotowywać się do zbliżającej się śmierci. Utwór zwraca uwagę na hierarchię wartości w życiu doczesnym. Dobra przemijające, takie jak szczęście ziemskie, honory, godności, zaszczyty, zabawy, nie są wiele warte w obliczu kruchości żywota. Nie należy zatem przywiązywać się do nich, gdyż są one ulotne. Treści zaprezentowane w przekładzie *Ody Horacego* wpisują się w stoicką myśl o szczęściu.

W filozofii rzymskiej problematyka szczęścia znalazła odzwierciedlenie w poglądach Marka T. Cyncerona, której poświęcił on niemal całą swą twórczość filozoficzną. Jedynym dobrem jest to, co jest zgodne z cnotą, a szczęście powstaje z rzeczy dobrych, które są zgodne z cnotą. Ani bogactwo, ani tani rozgłos i popularność nie będąc najwyższymi wartościami moralnymi, nie mogą być uzupełnieniem szczęścia, ponieważ jako dobra mają one charakter względny, związany z możliwością ich szybkiej utraty i zbyt krótkim trwaniem spowodowanym różnorodnymi czynnikami natury subiektywnej i obiektywnej¹⁶.

Idea szczęścia zakłada wszechstronną ocenę ludzkiej kondycji. Wymaga od nas co najmniej tego, byśmy uwzględnili wszystkie relacje o tym, co pożądane i wartościowe. Szczęście jest wartością uniwersalną i ponadczasową. Od zarania dziejów człowiek próbuje odnaleźć jego źródło¹⁷.

Przytoczona powyżej, a przetłumaczona przez Wiśniewskiego *Oda Horacego* wpisuje się w wielowiekową tradycję polskiej *ars moriendi*, która uczyła człowieka przygotowań do śmierci. Antyczny utwór, umieszczony na końcu *Rozmowy filozoficznej o nieśmiertelności duszy ludzkiej* A. Wiśniewskiego, ma za zadanie uświadomić człowiekowi czasów saskich przemijalność i kruchość życia. Zamiarem tłumacza było zwrócenie uwagi czytelnika na rozpatrywanie ludzkiego losu w wymiarze eschatologicznym.

Problematyka śmierci była popularna w utworach literackich od schyłku średniowiecza. Okres staropolski oswajał ludzi ze zjawiskiem umierania, czynił

¹⁵ *Oda Horacego*, przeł. A. Wiśniewski, w: A. Wiśniewski, *Rozmowa filozoficzna o nieśmiertelności duszy ludzkiej przez uczących się filozofii kawalerów in Collegio Nobilium Vars. Scholarum Piarum miana*, Warszawa 1761, s. 101–102.

¹⁶ Por. A. Nawrocka, *Humanizm koncepcji szczęścia M. T. Cyncerona*, „*Studia Philosophia Christianae*”, 1 (1993), s. 68–69.

¹⁷ Por. N. Whithe, *Filozofia szczęścia od Platona do Skindera*, tłum. M. Chojnacki, Kraków 2008, s. 7.

śmierć bliską każdemu człowiekowi. Istotną rolę odegrały tu klęski żywiołowe, które gnębiły ówczesne społeczeństwa. Widmo śmierci stale zaprzętało umysły, śmierć była tematem codziennych rozmów. Ludzka myśl nie mogła uwolnić się od niej. Ku sprawom ostatecznym kierowała także zainteresowania wiernych nauka Kościoła i filozofia. Celem człowieka nie jest więc byt ziemski, który stanowi tylko jeden z etapów w jego drodze do wieczności. W kulturze staropolskiej występowało często określenie człowiek-pielgrzym. Śmierć była rozumiana jako czynnik umożliwiający istocie ludzkiej przejście do stanu wiecznej szczęśliwości. Życie ziemskie ma być przygotowaniem do życia przyszłego, wiecznego¹⁸.

Przedstawiciele wczesnej kultury oświeceniowej w Polsce odwoływali się chętnie nie tylko do autorytetów antycznych, ale sięgali także po teksty poezji polsko-łacińskiej z okresu renesansu czy baroku. Spośród rodzimych pisarzy minionych czasów często przypominano spuściznę literacką Macieja K. Sarbiewskiego SJ (1595–1640), który uznawany jest za twórcę estetyki barokowej i teoretyka barokowego. Barokowy poeta był profesorem retoryki w Połocku (1626–1627) i Wilnie (1627–1628), profesorem filozofii (1628–1631) i teologii (1631–1633) w Akademii Wileńskiej, w której otrzymał w 1632 roku tytuł magistra filozofii i nauk wyzwolonych. Później był dziekanem Wydziału Filozoficznego i Teologicznego (1633–1635) oraz kaznodzieją w jezuickim kościele św. Jana w Wilnie. Maciej K. Sarbiewski zasłynął jako sławny w Europie poeta polsko-łaciński, zwany z tego tytułu *Horacym chrześcijańskim* i uwieńczony ponadto laurem poetyckim przez papieża Urbana VIII w 1623 roku¹⁹. Sarbiewski interpretował mity rzymskie na możliwie jak najszerszej płaszczyźnie, z wyraźną preferencją alegoryczną, doszukiwaniem się ukrytych sensów oraz pouczeń moralnych i teologicznych. Zdaniem T. Bieńkowskiego przez cały wiek XVII w Polsce taka tendencja była dominująca i powszechna w różnych kręgach szkolnych i środowiskach kulturalnych²⁰.

Antyk jako wzorzec dla oświeceniowej kultury polskiej i aksjologiczne elementy poezji Sarbiewskiego były obecne również w piśmiennictwie pijarskim. Antoni Wiśniewski często sięgał po utwory pióra *Horacego chrześcijańskiego*, którymi ilustrował swe rozważania filozoficzne. Pijarski filozof występuje także w roli tłumacza jego dzieł na język polski.

¹⁸ Por. M. Włodarski, *Ars moriendi w literaturze polskiej XV–XVI w.*, Kraków 1987, s. 7–10.

¹⁹ Por. L. Grzebień, *Maciej Kazimierz Sarbiewski*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 4, Warszawa 1987, s. 17–21; K. Panuś, *Zarys historii kaznodziejstwa w Kościele katolickim. Część 2: Kaznodziejstwo w Polsce – od Średniowiecza do Baroku*, Kraków 2001, s. 448.

²⁰ Por. T. Bieńkowski, *Antyk w literaturze i kulturze...*, dz. cyt., s. 151.

W *Rozmowie II O poprawie obyczajów polskich prawa ojczystego tyczących się przez kawalerów uczących się w Collegio Nobilium w Warszawie* (Warszawa 1760) ks. Antoni Wiśniewski umieścił własny przekład *Ody z Sarbiewskiego 20.1.3* pt. *Przeciw zepsutym obyczajom polskim*. Znamienny jest fakt, że tłumacz poinformował czytelnika o modyfikacji powyższej translacji, umieszczonej w zakończeniu tegoż utworu poetyckiego. Warto w tym miejscu przedstawić fragment wspomnianego wiersza jako przykład sztuki translatorskiej A. Wiśniewskiego:

Ty przynajmniej młodzież nasza,
 na wielką pomniąc dzielność nieśmiertelnych przodków
 bierz się wcześniej do pałasza,
 zniewieściałych nie chciej iść przykładem wyrodków.
 Pracuj, łóż dobra, znoś blizny, owszem jeśliby trzeba na swobód swych wsparcie,
 dla wiary i Ojczyzny
 przeciw nieprzyjaciołom idź i na pożarcie.
 Piękniejszego nad to życia
 nie masz: kto tak, swe mężnie wieść życie obiera,
 prócz wielkiej chwały nabycia,
 w pamięciach, w sercach ludzkich, nigdy nie umiera²¹.

Przetłumaczona oda przedstawia wskazówki moralnego postępowania w życiu publicznym, skierowane do młodego czytelnika. Utwór wyraźnie zachęca ówczesnych młodzieńców do walki w obronie wiary i Ojczyzny oraz intensywnej pracy dla dobra wspólnego. Należy podkreślić wyekspozowanie w wierszu cnoty męstwa. To dzięki niej życie ludzkie nabiera większej wartości. Przetrwą bowiem pamięć o tych, którzy znoszą mężnie i z godnością trudy swej egzystencji.

Innym przykładem translacji poetyckiej A. Wiśniewskiego jest *Oda z Sarbiewskiego 31.1.4* pt. *O sprawowaniu się według powinności*, umieszczona w zakończeniu jego *Rozmowy III O powinnościach człowieka*:

Patrz, jako rzeka w swym spokojna biegu,
 wyraża rzeczy stojące na brzegu,
 i słońce, i księżyc widzi się
 odmalowany w niej, jakby w abrysie.
 Takież twój umysł, żyjąc podług prawa,
 być ma. Nieszczęścia, czyli burza żwawa
 w bezdennej pograża się toni,
 czyli miły głaszczę cię Pawoni,

²¹ *Oda z Sarbiewskiego 20.1.3*, przeł. A. Wiśniewski, w: A. Wiśniewski, *Rozmowa II O poprawie obyczajów polskich prawa ojczystego tyczących się przez kawalerów uczących się in Collegio Nobilium Scholarum Piarum miana*, w: tenże, *Rozmowy o poprawie obyczajów polskich*, Warszawa 1760, s. 280.

rozum miej jasny, wolne bez chuć zwady
 miej zawsze serce: by natury ślady
 i boski, na któryś stworzony,
 w tobie obraz wskroś był wyrażony.
 Jakże to piękna! Mieć spokojną zawdy
 Duszę: ukrytej dociekać nią prawdy:
 Pełnić natury prawa chętnie:
 ani w niczym mieć się obojętnie,
 lecz niech myśl stała, odmienne kolory
 rzeczy przenika, niech jakoby z góry
 prawdę i różne obyczaje
 z dala zważa, a z bliska poznaje.
 Darmo wędzidłem knąbrne łamię zwierzę,
 jeżeli w powinnej nie trzymamy sferze
 żądz naszych. Nie bez leców, Feba
 syna, konie wyróciły z Nieba,
 lecz bez karności. Kto siebie nie rządzi,
 inszemi rządzić nie umie; kto sądzi
 siebie samego, ten się staje
 zgodnym, prawa kuć na wszystkie kraje.
 Chcesz by cię mógł świat doskonałym głosić?
 Powinnościom twym pilnie czyn zadosyć:
 Tak odniosiem, ja przełożenia
 Rady, skutek, a ty jej pełnienia²².

Przekład ten doskonale koresponduje z tematyką rozważań dydaktyczno-moralnych pijarskiego filozofa. Autor dodając *Odę z Sarbiewskiego*, zamierzał podkreślić znaczenie obowiązków zarówno w życiu prywatnym, jak i w społecznym człowieka. W utworze tym można dostrzec cechy filozofii stoickiej, m.in.: życie zgodne z rozumem, życie zgodne z naturą oraz życie dobre. Prezentowana oda zaleca człowiekowi spokój duszy, dzięki któremu będzie mógł on poznać prawdę. Utwór ma także wartość aksjologiczną, ukazując wartości etyczne i estetyczne.

2. Twórczość poetycka i dramatopisarska

Ksiądz Antoni J. Wiśniewski należał do grona twórców kultury oświeceniowej w Polsce. Na tle swego zgromadzenia zakonnego wyróżniał się aktywnością i różnorodnością w dziedzinie literackiej. Bibliografie literackie podają,

²² *Oda z Sarbiewskiego 31.1.4*, przeł. A. Wiśniewski, w: A. Wiśniewski, *Rozmowa III O powinnościach człowieka przez kawalerów uczących się in Collegio Nobilium Scholarum Piarum miana*, w: tenże, *Rozmowy o poprawie obyczajów polskich*, Warszawa 1761, s. 387–388.

że był on nie tylko tłumaczem, ale także dramaturgiem²³, o czym będzie mowa w dalszej części paragrafu.

Wiśniewski jest również autorem wiersza *Do Czytelnika*, który został umieszczony w trzecim tomie dzieła zbiorowego, zatytułowanego *Zbiór rytmów przez wierszopisów żyjących lub naszego wieku zeszytych pisanych*, a wydanego przez Józefa Andrzeja Załuskiego w Warszawie w 1754 roku. Utwór ten stanowi pochwałę na cześć jego wydawcy:

Do Czytelnika

Niechaj swych starożytność przestaje
Półbogów i niech się z Wielkich Mężów w cudze kraje
Nie chępią: i nad Polską Moc Boga cudowna,
że się wszelkim Narodom w Wielkich ludziach równa.

Owszem, czym wielu słynie gdzie indziej bez braku
To się w jednym częstokroć znajduje Polaku.
Nie wyliczam tu inszych, tak dawniej jak temi
czasy szczytujących Polskę dziełami wielkimi;
jeden tych wierszy Autor na przykład niech będzie.
Ten Ojczyźnie w tym, w którym zostaje Urzędzie, cały
Służy Bogu, Historyk mówca doskonały,
Obojga Praw Doktor, Teolog, Asceta,
Polihistor, Filozof, Lingwista, Poeta.
Dla wszystkich Dobra teraz i na przyszłe wieki
Publicznej Fundatorem jest Biblioteki.
Co Natura, co Cnota, dała wielom: to ta
Jemu jednemu dała, Natura i Cnota.
Przeto wyznanie czynię myśli mych najszczerze,
że godnym trafunkiem rzuciła okiem na te Wiersze.
Rzekłem: Możnaż, by jeden Człek wraz tyle pracy
Mógł podjąć! Czegóż, gdy chcą, nie dojdą Polacy!
Czyż trzeba, czego życzyć Ojczyźnie, goręcej,
Jak, żeby takich, zawsze miała jak najwięcej!²⁴

Wiersz A. Wiśniewskiego jest panegirycznym oświeceniowym, który przedstawia zalety i zasługi Józefa Andrzeja Załuskiego dla rozwoju życia

²³ Por. E. Aleksandrowska, *Wiśniewski Antoni (1718–1774)*, w: *Bibliografia Literatury Polskiej „Nowy Korbut”*, t. 6, cz. 1, Warszawa 1970, s. 430; H. Bohdziewicz, *Pijarscy pisarze, literaci – teoretycy literatury, poeci, prozaicy w okresie Oświecenia ze szczególnym uwzględnieniem ostatniego okresu Oświecenia*, Kraków 1998, s. 24.

²⁴ A. Wiśniewski, *Do Czytelnika*, w: *Zbiór rytmów przez wierszopisów żyjących lub naszego wieku zeszytych pisanych*, t. 3, ed. Józefa A. Załuskiego, Warszawa 1754, s. 489–490.

kulturalnego ówczesnej Polski. Autor dobitnie chwali w nim erudycję i działalność społeczną bohatera lirycznego. Z treści wynika, że Załuski był recenzentem poetyckiego kunsztu filozofa i wydawcą tego wiersza. Prezentowany utwór może być cennym źródłem dokumentującym krąg życzliwych Wiśniewskiemu wpływowych przyjaciół. Uwagę czytelnika zwraca także przyrównanie kultury polskiej do spuścizny starożytnej. Według autora Polska w dziedzinie kulturalnej nie ustępuje innym krajom i narodom europejskim. Życzeniem Wiśniewskiego jest, aby Ojczyzna miała w przyszłości większą liczbę znakomych twórców kultury.

Wzorem zagranicznych kolegów pijarskich i jezuickich również pijarzy polscy wprowadzili w swoich szkołach przedstawienia teatralne, przeznaczone głównie dla młodzieży szkolnej i przez nią odgrywane²⁵. Przystarzały teatr pijarski w latach czterdziestych XVIII stulecia nie odpowiadał nowym prądom w ówczesnej literaturze dramatycznej. Zasadniczy zwrot w rozumieniu funkcji sceny szkolnej, w polityce repertuarowej i w tendencjach inscenizacyjnych dokonał się w wyniku reformy ks. Stanisława Konarskiego, który czerpał wzorce z kultury francuskiej. Słynny pijar wprowadził na scenę nowożytnej szkoły polskiej w 1744 roku tłumaczonego przez siebie *Ottona Corneille'a*. Reformator polskiego szkolnictwa teatru zaprosił do współpracy pijarskich kolegów, którzy mu pomagali w przekładach, ewentualnie sami dostarczali własnych translacji z repertuaru francuskiego. Ten ożywiony ruch translatorski, zainicjowany przez Konarskiego na pożytek jego nowej szkoły, przyniósł na grunt polski autentyczne i wartościowe doświadczenia literackie Francuzów. W dziedzinie teatru Konarski i jego pijarskie otoczenie świadomie zmierzali do gallizacji, a zatem do modernizacji polskiego teatru szkolnego²⁶.

Pijarski reformator teatru doszedł do przekonania, że wystawiane w oryginalne utwory, a nawet przekłady z literatury francuskiej nie mogą zapełnić luki, jaką stanowił brak polskich utworów dramatycznych. Konarski pragnąc temu zaradzić, zachęcił ks. Antoniego Wiśniewskiego do pracy nad dramatem. Wiśniewski napisał w 1746 roku polską tragedię *Perykles*, znaną tylko z bardzo krótkiego streszczenia. W utworze tym, osnutym na szczegółach podanych przez Plutarcha i Justyna, przedstawił, jak Tycydydes, osobisty nieprzyjaciel Peryklesa, stara się go zgubić. Jednak niewinność Peryklesa *staje się jego obroną, zawziętość zaś i zdrada Tycydydesa jego zgubą*. Należy dodać, że ks. Wiśniewski nie tylko wprowadził do swego utworu postacie kobiece (role te grali oczywiście chłopcy), ale także wątek o silnym napięciu dramatycznym: miłość Peryklesa do Protei, córki Tycydydesa (konflikt między

²⁵ Por. W. Hahn, *Pijarski teatr szkolny w Polsce (zarys)*, w: *Pijarzy w kulturze dawnej Polski. Ludzie i zagadnienia*, Kraków 1982, s. 214–217.

²⁶ Por. J. Nowak-Dłużewski, *O datę startową literatury polskiego Oświecenia*, w: tenże, *Z historii polskiej literatury i kultury*, Warszawa 1967, s. 79–80.

miłością do ojca a uczuciem do wybranego). Była to więc w teatrze pijarskim prawdziwie rewelacyjna nowość. Utwór został wystawiony tylko raz w Warszawie w 1746 roku²⁷.

Sztuka ta miała wydźwięk obywatelski i wyraźnie aktualizowała temat do sytuacji politycznej i społecznej w Polsce. Morałem tragedii było stwierdzenie, że sprawiedliwy i odpowiedzialny wódz nie musi obawiać się krytyki, intryg i oszczerstw rozsiewanych z zawiści. Intrygi bowiem zwracają się przeciw ich autorom²⁸.

Prezentowany utwór dramatyczny nie jest bliżej znany, gdyż nie zachowały się jego pisemne formy (rękopiśmienne i drukowane). Pozycje bibliograficzne przedstawiające dorobek filozofów i pisarzy staropolskich nie uwzględniają tego dzieła w spuściźnie pisarskiej ks. A. Wiśniewskiego. Jedynie *Bibliografia Literatury Polskiej „Nowy Korbut”* wymienia tragedię *Perykles* jako dzieło tego kapłana.

Reasumując rozważania dotyczące filozoficznych aspektów w twórczości literackiej ks. Antoniego Jakuba Wiśniewskiego SchP, należy stwierdzić, że treść analizowanych utworów odpowiadała działom filozofii. Przedstawione wiersze mają duże znaczenie dla wzbogacenia wiedzy o działalności i poglądach filozoficznych pijara. Translacje dzieł literatury klasycznej oraz utworów Macieja K. Sarbiewskiego SJ – poety polsko-łacińskiego – posiadają wymiar metafizyczny i aksjologiczny. Szczególny nacisk został położony na problematykę przemijania ludzkiego życia oraz aspekt nieśmiertelności duszy. Przekłady zwracają uwagę czytelnika na wartości moralne i kształtowanie cnoty obywatelskiej w życiu Polaków doby oświecenia. Analizowane translacje mają też wymiar ontologiczny, gdyż ich byt w dziełach filozoficznych stanowi rodzaj artystycznego podsumowania dyskursu. Autorski wiersz *Do Czytelnika* przedstawia nie tylko zasługi Józefa Andrzeja Załuskiego dla polskiej kultury, ale stanowi także przykład etyki między twórcami kultury i uczonymi. Wartości etyczne odnaleźć można ponadto w tragedii *Perykles*, napisanej przez ks. A. Wiśniewskiego.

²⁷ Por. W. Hahn, *Pijarski teatr szkolny...*, dz. cyt., s. 220–221.

²⁸ Por. T. Bieńkowski, *Antyk w literaturze i kulturze...*, dz. cyt., s. 191.

Sommario

ASPETTI FILOSOFICI PRESENTI NELLE OPERE DEL PADRE ANTONI WIŚNIEWSKI SCHP

Antoni J. Wiśniewski SchP (1718–1774) fu insegnante di filosofia e di fisica sperimentale nel *Collegium Nobilum* a Varsavia. Scriveva delle opere sia filosofiche che teologiche, occupandosi pure delle traduzioni in lingua polacca di opere classiche. In quest'ultimo campo egli si interessava soprattutto della traslazione di opere poetiche di Orazio e di Maciej K. Sarbiewski SJ – un poeta latino-polacco. La poesia presentata in quest'articolo ha una grande importanza per la riflessione filosofica, essendo permeata di una dimensione assiologica e metafisica. Un particolare accento è posto in essa sulla transitorietà della vita umana e sull'immortalità dell'anima dell'uomo. Le traduzioni qui commentate mettono l'accento sui valori morali e virtù importanti nella vita della società polacca all'epoca dell'illuminismo. Il poema *Do Czytelnika* presenta non solo i meriti di Józef Andrzej Załuski per la cultura polacca, ma costituisce pure un bel esempio di un'etica comune ai due studiosi. Importanti valori etici possono essere ritrovati anche nel *Perykles* di Antoni Wiśniewski.

Dr Agnieszka SMOLIŃSKA – ur. w 1974 r. w Lidzbarku Warmińskim, dr nauk humanistycznych w zakresie historii. Obecnie jest adiunktem w Instytucie Edukacji Szkolnej (Pracownia Filozofii) Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego w Kielcach. Na Wydziale Pedagogicznym i Artystycznym UJK wykłada wybrane zagadnienia z filozofii oraz współczesne koncepcje filozofii i etyki. Główne zainteresowania badawcze: historia filozofii, antropologia, metafizyka, historiozofia. Opublikowała: *Spółczesność polska w kazaniach jezuitów przełomu XVII i XVIII w.* (Kielce 2005), *Godność człowieka wczoraj i dziś. Wokół zagadnień antropologicznych*, ([red.], Kielce – Busko-Zdrój 2009).